

Onnoembaar aanwezig

Dienstschets bij Psalm 139, Bijbelzondag 2023

Op Bijbelzondag stellen we Psalm 139 centraal, een tekst vol verwondering over Gods nabijheid en betrokkenheid bij het leven van de dichter. Het is een tekst die uitnodigt om na te denken hoe wij die nabijheid ervaren. Welke woorden geven we hieraan? Hoe beïnvloedt deze ervaring onze keuzes? En, in het kader van Bijbelzondag, hoe kan de Bijbel ons helpen om Gods nabijheid nog sterker te ervaren?

De dienstschets hieronder biedt achtergronden bij de tekst en licht enkele vertaalkeuzes in de NBV21 en de BGT toe. Ook reiken we u tips aan voor de verdere invulling van de viering en de ontmoeting na de dienst.

Psalm 139 in de NBV21

Psalm 139

139 ¹Voor de koorleider. Van David, een psalm.

HEER, U kent mij, U doorgrondt mij,

² U weet het als ik zit of sta,

U doorziet van verre mijn gedachten.

³ Ga ik op weg of rust ik uit, U merkt het op,

met al mijn wegen bent U vertrouwd.

⁴ Geen woord ligt op mijn tong,

of U, HEER, kent het ten volle.

⁵ U omsluit mij, van achter en van voren,

U legt uw hand op mij.

⁶ Wonderlijk zoals U mij kent,

het gaat mijn begrip te boven.

⁷ Hoe zou ik aan uw aandacht ontsnappen,
hoe aan uw blikken ontkomen?

⁸ Klom ik op naar de hemel – U tref ik daar aan,
lag ik neer in het dodenrijk – U bent daar.

⁹ Al verhief ik mij op de vleugels van de dageraad,
al ging ik wonen voorbij de verste zee,
¹⁰ ook daar zou uw hand mij leiden,
zou uw rechterhand mij vasthouden.

¹¹ Al zei ik: ‘Laat het duister mij opslokken,
het licht om mij heen veranderen in nacht,’

¹² ook dan zou het duister voor U niet donker zijn –
de nacht zou oplichten als de dag,
het duister helder zijn als het licht.

¹³ U was het die mijn nieren vormde,
die mij weefde in de buik van mijn moeder.

¹⁴ Ik loof U om het ontzaglijke wonder van mijn bestaan,
wonderbaarlijk is wat U gemaakt hebt.
Ik weet het, tot in het diepst van mijn ziel.

¹⁵ Toen ik in het verborgene gemaakt werd,
kunstig geweven in de schoot van de aarde,
was mijn wezen voor U geen geheim.

¹⁶ Uw ogen zagen mijn vormeloos begin,
alles werd in uw boekrol opgetekend,
aan de dagen van mijn bestaan ontbrak er niet één.

¹⁷ Hoe rijk zijn uw gedachten, God,
hoe eindeloos in aantal,
¹⁸ ontelbaar veel, meer dan er zand is bij de zee.
Ontwaak ik, dan nog ben ik bij U.

¹⁹ God, breng toch de goddelozen om,
– weg uit mijn ogen, jullie die bloed vergieten –
²⁰ ze spreken kwaadaardig over U,
uw vijanden misbruiken uw naam.

²¹ Zou ik niet haten wie U haten, HEER,
niet verachten wie tegen U opstaan?

²² Ik haat hen, zo fel als ik haten kan,
ze zijn ook mijn vijand geworden.

²³ Doorgrond mij, God, en ken mijn hart,

peil mij, weet wat mij kwelt,

²⁴ zie of ik geen verkeerde weg ga,

en leid mij op de weg die eeuwig is.

Thema, datering en opbouw

Volgens het opschrift is Psalm 139 door David geschreven, maar anders dan bijvoorbeeld bij Psalm 7 en 51 wordt Psalm 139 niet verbonden aan een concrete situatie uit het leven van deze koning. Het is goed voor te stellen dat de samenstellers van het boek Psalmen het persoonlijke geloof dat uit deze psalm spreekt bij David vonden passen. De taal van de psalm doet echter vermoeden dat hij pas relatief laat is ontstaan. Ook de overeenkomsten met late wijsheidsboeken als Prediker en Job (bijvoorbeeld Job 10:11; Prediker 3:11; 9:7; 12:13-14), waarin de persoonlijke verhouding tussen de gelovige mens en de alomtegenwoordige, almachtige God onderzocht wordt, wijst in die richting.

Volgens het opschrift is de psalm bedoeld 'voor de koorleider'. Deze aanwijzing lijkt op gespannen voet te staan met het uiterst persoonlijke, zelfs intieme karakter van de psalm. Maar de tegenstelling is niet dwingend: de ervaring die in Psalm 139 wordt beschreven, kan voor iedere gelovige gelden, en kan dus ook gezamenlijk uitgezongen worden.

De 24 verzen van de psalm zijn thematisch te verdelen over zes strofen, waarbij de laatste 1-2 verzen steeds een conclusie vormen voor wat ervoor is gezegd:

- I. Vers 1b-6: De dichter is zich bewust van Gods continue nabijheid en intieme kennis van zijn leven, en stelt vast dat beide zijn begrip te boven gaan.
- II. Vers 7-12: De dichter overweegt of een vlucht voor God mogelijk is, en concludeert dat dat niet het geval is.
- III. De dichter kijkt terug op zijn eerste begin, en belijdt dat God ook daarbij al betrokken was.
- IV. De dichter trekt de conclusie voor zijn leven: hij kiest voluit voor God en tegen diens vijanden, en vraagt God om actief en leidend bij zijn leven betrokken te blijven.

De eerste twaalf verzen bestaan uit verschillende *merismen*: steeds weer noemt de auteur twee tegenstellingen die samen de hele werkelijkheid omvatten (zitten/staan, op weg gaan/uitrusten, hemel/dodenrijk, dageraad (oosten)/verste zee (westen)). De conclusie is helder: geen enkele plek op aarde of in de hemel, en zelfs geen gedachte of gevoel is voor God verborgen. De intieme nabijheid van God in deze verzen heeft ervoor gezorgd dat Psalm 139 door de eeuwen heen voor veel lezers een geliefde psalm is geweest.

Maar er zit ook een andere kant aan: de taal in vers 1-12 kan ook het beeld oproepen van een bijna verstikkende aanwezigheid (zie ook de vertaalaantekening bij vers 5). De dichter overweegt zelfs te vluchten, maar concludeert dat dat onmogelijk is. Waarom hij zou willen vluchten, blijft in het midden. Heeft hij iets te verbergen – een zondige daad of gedachte – of is Gods nabijheid gewoon te overweldigend?

Ook bij hedendaagse lezers kan de eerste helft van de psalm benauwenis oproepen. Dit kan versterkt worden door het godsbeeld van de lezer of concrete ervaringen in zijn of haar leven. Slachtoffers van grensoverschrijdend gedrag kunnen de doordringende blik van de HEER en een nabijheid waar niet aan te ontsnappen is bijvoorbeeld als bedreigend ervaren.

Voor de dichter slaat de weegschaal uiteindelijk door naar een positieve waardering en blijde berusting in Gods aanwezigheid. In vers 13-18 realiseert hij zich dat God vanaf het allereerste begin liefdevol en doelgericht bij zijn leven betrokken is. Vanuit dat perspectief zijn Gods alwetendheid en alomtegenwoordigheid voor de dichter geen theoretische theologische begrippen, en ook zeker geen bedreiging, maar een existentiële werkelijkheid die alles wat hij doet, zegt of voelt in relatie zet tot God.

‘Breng toch de goddelozen om’

De ervaring dat Gods nabijheid ook benauwend kan werken, is niet het enige ambivalente kenmerk van Psalm 139. In vers 19-22 slaat de warme toon ineens om in felle haat tegenover ‘de goddelozen’. De dichter roept God op om zich te wreken op zijn tegenstanders, en neemt zelf radicaal afstand van mensen die tegen God in opstand komen. Hij sluit af met een oproep aan God om hem te toetsen en hem voor verkeerde keuzes te behoeden.

Hoe verhouden deze radicale woorden zich tot de rest van de psalm? In de uitleggenschap is er vaak voor gekozen om een harde knip te zetten na vers 20, en de rest van de Psalm als latere toevoeging te zien. Een andere uitleg kiest er juist voor om deze verzen leidend te maken voor de psalm als geheel. Psalm 139 wordt dan als onderdeel van een (publiek) ritueel gelezen dat de onschuld van de biddende moet bewijzen, al dan niet nadat hij van een misstap is beschuldigd. Of zo’n ritueel bestaan heeft, en of Psalm 139 daarbij een rol heeft gespeeld, weten we niet. Maar ook zonder deze specifieke setting past vers 19-22 bij de beweging van de psalm. In vers 1-6 spreekt de bidder uit dat hij zich bewust is van Gods alomtegenwoordigheid en alwetendheid. In vers 7-12 overweegt hij te vluchten, misschien omdat niet alles in zijn leven het licht verdraagt. De verzen 13-18 laten zien dat een vlucht niet alleen onmogelijk, maar ook onnodig is: de God die hem liefdevol gemaakt heeft, zal hem niet veroordelen. In vers 19-22 neemt de bidder vanuit die ervaring van verwondering en geborgenheid radicaal afstand van iedereen die tegen God in opstand komt. De toetsende blik waarvoor hij in vers 7-12 wilde vluchten, nodigt hij in de laatste twee verzen zelf uit: God mag alles van hem weten, en in plaats van te vluchten, zal de dichter volgen waarheen Hij leidt.

Vertaalaantekeningen

De tekst van Psalm 139 is grammaticaal complex en bevat veel woorden die alleen in deze psalm voorkomen. In de NBV21 is ernaar gestreefd om de betekenis van de Hebreeuwse tekst zo precies mogelijk weer te geven, in Nederlands dat verstaanbaar is én de schoonheid van de poëzie weerspiegelt. In de BGT zijn enkele beelden doorvertaald om de intentie van de schrijver voor hedendaagse lezers begrijpelijk te maken. Hieronder geven we enkele voorbeelden van keuzes die daarbij gemaakt zijn.

Vers 5: *omsluit* – Dit woord kan positief als Gods bescherming gelezen worden, maar Gods aandacht heeft hier ook een benauwende kant, en zo wijst het vers vooruit naar Psalm 139:7 en verder. In de NBV21 is er dan ook niet een louter positief woord als ‘omringen’ gekozen als vertaling voor het Hebreeuwse werkwoord *tsoer*, dat vaak in een vijandelijke context gebruikt wordt in de betekenis ‘omsingelen’.

Vers 9: In vers 9 staat het beeld van de ‘vleugels van de dageraad’. Wat daarmee precies bedoeld wordt, is omstreden. In de tweede helft van het vers gaat het duidelijk over het uiterste westen, waar de zon ondergaat (‘voorbij de verste zee’). Dat maakt het aannemelijk dat het in de eerste helft over het uiterste oosten gaat, waar de zon opkomt. De weergave in de BGT (‘de plaats waar de zon opkomt... De plaats waar de zon ondergaat’) maakt de impliciete verwijzing naar de zon expliciet, en gebruikt hiervoor duidelijke, maar toch beeldende bewoordingen, zonder terug te vallen op het strikt zakelijke ‘naar het oosten’ en ‘naar het westen’.

Vers 19: *breng toch de goddelozen om* – 1) In de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) staat hier een gebiedende wijs: ‘breng de zondaars om’. De Hebreeuwse formulering is echter eerder een wens of een bede. Daarom is in de NBV21 ‘toch’ toegevoegd. 2) In de tijd van de NBV was men ervoor beducht dat ‘goddeloze’ als ‘atheïst’ kon worden misverstaan, terwijl het Hebreeuwse woord *rasja* eerder iemand aanduidt die zich niets aantrekt van God en zijn wet – een verstokte zondaar dus. In de NBV21 is toch gekozen voor ‘goddelozen’, omdat dit een nog sterker afkeurende gevoelswaarde heeft dan ‘zondaars’.

Tips voor tijdens en na de dienst

- Psalm 139 is op verschillende manieren op muziek gezet. Laat een aantal versies van deze psalm klinken tijdens de viering. Bijvoorbeeld *Heer, U kent mij als geen ander* van Marcel en Lydia Zimmer, *Heer, U bent altijd bij mij* (Opwekking 518), *Heer, die mij ziet zoals ik ben* in de versie uit het Nieuwe Liedboek of van Psalm Project, *Open boek* van Psalmen voor nu, *U bent aanwezig* en *Wonderlijk* van Sela of *Dichterbij* van Elly en Rikkert. Ook het *Pelgrimsgebed* van Amanda Styrdom past goed bij Psalm 130. Via YouTube zijn verschillende versies te beluisteren.
- Psalm 139 gaat over de persoonlijke relatie tussen de dichter en God. Wissel met elkaar uit welke andere Bijbelteksten voor verschillende gemeenteleden hun relatie met God uitdrukken, of in welke teksten ze die relatie ervaren. Je kunt hierbij ook het filmpje van verschillende Bijbellezers laten zien dat op bijbelzondag.nl beschikbaar is.
- Laat gemeenteleden tijdens of na de dienst de [test](#) invullen. Op welke manier spreekt de Bijbel tot hen? Wat kan hen helpen om de Bijbel weer of vaker open te slaan?
- ‘U omsluit mij, van achter en van voren’ is een kernzin van Psalm 139. Ontwerp als gemeente een omslagdoek om deze boodschap persoonlijk te maken. Leg hiervoor een strook lichte stof (het liefst linnen of katoen) en textielstiften klaar. Laat gemeenteleden hierop een vers schrijven waarin zij Gods nabijheid ervaren. Tekenen mag natuurlijk ook!